

Aulestads besværlige arv: «Godviljens høvdingsete» og «nazireir»

Aulestad's problematic heritage: «chieftain's seat» and «nazi lair»

Marianne Egeland

Dr. philos. 2001.

Professor ved Institutt for lingvistiske og nordiske studier, Universitetet i Oslo.

r.m.egeland@iln.uio.no

SAMMENDRAG

Bjørnstjerne Bjørnsons hjem Aulestad i Gausdal åpnet som nasjonalmuseum i 1935, finansiert med innsamlede midler etter en landsomfattende kampanje på 1920-tallet. Innsamlingsaksjonen ble støttet av kjente personer innenfor politikk, kultur og næringsliv og et bredt spekter av organisasjoner. Aftenposten fungerte som det ledende kampanjeorganet for å mobilisere nasjonen: Det norske folket skyldte både Bjørnson og seg selv å bevare for fremtidige generasjoner dette enestående «aands- og kulturcentrum i Norge», hjemmet til nobelprisvinneren, landets ukronede konge og største mann. Frem til andre verdenskrig var Aulestad synonymt med et «godviljens høvdingsete», men under okkupasjonen omgjorde dikterens yngste sønn gården Aulestad nærmest til en propagandasentral for NS. Erling Bjørnson agiterte for Tyskland og nasjonalsosialismen på møter, i radioforedrag og avisartikler som ble trykt over hele landet. Han brukte Aulestad og sitt berømte navn i propagandavirksomheten og hevdet at faren ville ha tiltrådt hans syn. Erling Bjørnson ble dømt til ti års fengsel for landsforræderi og til å betale en stor erstatningssum. Også andre nære familiemedlemmer med Aulestad som adresse ble dømt for landssvik. Dette motbilde av Aulestad er lite kjent i ettertid. Den påfallende motsetningen mellom et «godviljens høvdingsete» og et «nazireir», og hvordan museets forvaltere har håndtert den besværlige arven, utgjør kjernen i artikkelen. Artikkelen faller i tre deler: I den første delen analyseres kampanjen for å erverve Aulestad og argumentene som ble benyttet den gang. I den andre delen undersøkes Bjørnson-familiens mapper i landssvikarkivet og argumentene de fremmet for sitt syn, og i den tredje delen studerer jeg fortellingen om Aulestad – et av

landets eldste og mest autentiske husmuseer, som museets representanter har fremmet i og for offentligheten.

Nøkkelord

Aftenposten, Aulestad, Bjørnstjerne Bjørnson, Erling Bjørnson, Forfattermuseer, Husmuseer.

ABSTRACT

Aulestad, the home of Nobel laureate Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910), was purchased and turned into a national property financed by a nation-wide campaign in *Aftenposten* and other daily newspapers. The campaign was headed by politicians, artists and businessmen, and supported by organizations from all walks of life, arguing that the Norwegian people owed it to Bjørnson and to themselves to secure his unique home for future generations. Situated in Gausdal, Aulestad opened to the public in 1935 as one of Norway's oldest and most authentic house museums. Until the Second World War, Aulestad was associated with its larger than life owner, an author who used his position to fight for all good causes home and abroad, and went by epithets such as «chieftain», «uncrowned king» and «the nation's greatest man». What is virtually unknown now is that Aulestad was turned into a propaganda centre for the Nazis during the German occupation 1940–45. Erling Bjørnson, Bjørnstjerne's youngest son, inherited the farm Aulestad, and lived next to the museum. He was an ardent adherent of Germany and der Führer, letting his ideology be known at public meetings, in broadcasts and newspapers, and claiming that his father would have agreed with him. In January 1946 he was sentenced as a traitor to ten years in prison. Other close family members were likewise sentenced for treason, all of them having Aulestad as their residential address. The aim of this article is to discuss Aulestad's troublesome heritage and how it has been handled by the museum managers. On the basis of (1) an analysis of the newspaper campaign to acquire Aulestad and arguments provided to engage the public, and (2) the treason cases against the Bjørnsons and the rhetoric they employed to defend themselves, I investigate Aulestad's image over time.

Keywords

Aftenposten, Aulestad, Author museums, Bjørnstjerne Bjørnson, Erling Bjørnson, House museums.

«Landssviker som førsteattraksjon på nasjonalstedet Aulestad» var tittelen på et innlegg i Kommunistpartiets organ *Friheten*, 9. september 1946. Under et besøk i Bjørnstjerne Bjørnsons hjem hadde den anonyme innsenderen observert dikterens sønn, Erling Bjørnson, som «fri og frank» spaserte omkring på naboeiendommen, og «tilsynelatende på denne behagelige måten sonet sin dom på 15 års straffarbeid». Tittelen på oppslaget fanger

på en presis måte det vi kunne betegne som Aulestads motsetningsfylte historie: Gården til den frihetselskende nobelprisvinneren gikk i arv til en landssviker.

Karoline og Bjørnstjerne Bjørnsons hjem ble kjøpt som «nasjonaleiendom» i 1926 etter en landsomfattende innsamlingsaksjon for å bevare et enestående «aands- og kulturcentrum i Norge», det såkalte høvdingsetet til «nationens største mand». Stedet åpnet som museum i 1935, et halvt år etter at dikterens hustru døde. Dette bildet av Aulestad er vel etablert i offentligheten. Derimot har kunnskapen om medaljens bakside gått i glemmeboken: at Bjørnson-parets yngste sønn Erling (1868–1959) under krigen drev iherdig propaganda for nazistene fra basen på Aulestad, og brukte sitt berømte navn og bosted i okkupasjonsmaktens tjeneste. For det ble han idømt en fengselsstraff på ti år (ikke 15 års straffarbeid, som det ble hevdet i Friheten) og til å betale en saftig erstatning.

Den påfallende motsetningen mellom et «godviljens høvdingsete» og et «nazireir» utgjør kjernen i denne artikkelen. Spørsmålet som så å si stiller seg selv, gjelder museets forvaltning av denne besværlige arven. En nærmere undersøkelse av det spente forholdet mellom dikterhjemmet og landssviket, mellom nasjonaleiendommen og nasjonalsosialismen, fortsetter en analyse både av høvdingsetets opprettelse og dets perversjon. Artikkelen faller dermed i tre deler: I den første delen analyseres kampanjen for å erverve Aulestad som nasjonaleiendom. Kildematerialet består av avisartikler, opprop og kommentarer gjengitt i pressen da folkeinnsamlingen ble lansert med brask og bram over fire hele sider i Aftenposten, 4. november 1922. Dette materialet har ikke vært undersøkt tidligere. Hvem deltok i kampanjen, og hvilke argumenter mønstres for den gode sak? Var støtten så massiv som aksjonistene ga inntrykk av? I den andre delen studeres motbildet, slik det fremtrer i landssvikarkivet. Fra Bjørnson-familien er det nemlig ikke bare Erling vi finner der. Også en av døtrene hans, Aslaug Bjørnson, og en datter av henne igjen, ble dømt for landssvik. Hvordan argumenterer de for sin ideologiske overbevisning bare få år etter at innsamlingen til Aulestad foregikk? Mappene deres i landssvikarkivet er knapt kjent. I den tredje delen studerer jeg fortellingen om Aulestad, den som museets representanter har fremmet i og for offentligheten. Hvordan historieforvalterne har håndtert den vanskelige arven, blir da det uomgjengelige spørsmålet.

I. BEVARING SOM «ÆRESSAK» OG «FOLKEØNSKE»

Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910) kjøpte gården Aulestad i 1874, 18 kilometer nord for Lillehammer, for å etablere seg nær vennene sine på Vonheim folkehøyskole, grundtvigianerne Christopher Bruun og Kristofer Jansen. Som følge av den såkalte signalfeiden etter at dikteren hadde skiftet syn på skandinavismen og blitt «pangermanist», ville han holde avstand til Kristiania. Familien kom til Aulestad med flyttelasset sitt i juni 1875 etter flere år i utlandet.

Bjørnson inntok stedet og omgivelsene med begeistring og kjente det som om han endelig hadde kommet dit hvor fremtiden hans lå.¹ Men det gikk ikke lange stunden før

1. Else Bjørnson, *Aulestad. Karoline og Bjørnstjerne Bjørnsons hjem*, Oslo 1957: 10; Edvard Hoem, *Villskapens år. Bjørnstjerne Bjørnson 1832–1875*, Oslo 2009: 595.

dikteren ønsket seg ut igjen, opplevde gården som en økonomisk byrde og ville selge hele Aulestad. Første gang han prøvde seg, var allerede i 1877. Gården ble avvertet for salg gjentatte ganger våren 1880 og på ny i 1882, selv etter at Karoline Bjørnson hadde sørget for en grundig oppussing. Kjøpere sto ikke akkurat i kø, og salget ble aldri noe av. I årenes løp tilbrakte familien mer tid borte fra enn på Aulestad, og både i 1880- og 90-årene oppholdt de seg lange perioder på kontinentet. Slik fortsatte det til Bjørnson døde i 1910. Dette forhindret ikke at Bjørnsons venn, Johan Filseth, betegnet forholdet mellom Aulestad og Bjørnson som «uadskillig» og «uløselig», i det heftet han utga om mannen og hans hjem i 1907.

Filseth, som var redaktør i Gudbrandsdølen, må kunne sies å ha tatt urimelig hardt i da han hevdet at Bjørnson bodde fast på Aulestad, bortsett fra «kortere Afbrydelser», og at «kanske den betydeligste delen» av hans dikteriske produksjon hadde «gaaet ud» derfra.² Men både representanter for regionen, for familien og for forfattermuseet har i likhet med Filseth hatt behov for å fremstille relasjonen A–B som tett, hjertelig og enestående. Det synes åpenbart om vi studerer begrunnelsene for at Aulestad burde erverves som nasjonaleiendom. Noe annet ville da neppe heller vært mulig, dersom argumentasjonen for så vel kjøpet som finansieringsformen skulle virke overbevisende. Målgruppen som skulle mobiliseres, var «hele folket». Og hvorfor skulle rik som fattig, stor som liten, la seg engasjere, hvis ikke dikterhjemmet fremsto som et eksepsjonelt sted som *måtte* og *skulle* reddes?

Initiativet til å bevare Aulestad kom fra styret i De Sandvigske Samlinger på Maihaugen i Lillehammer. Museet ville at Staten skulle kjøpe gården som nasjonaleiendom, men henvendelsen til myndighetene fikk negativt svar: Det skortet på midler.³ Løsningen ble å appellere til befolkningen.

Aftenposten var det førende kampanjeorganet. «Aulestad skal sikres det norske folk som nasjonaleiendom» sto det tvers over første side, lørdag 4. november 1922, med «Folkeind-samlingen aabnes i dag» som undertittel. Oppslaget fortsatte på de tre følgende sidene. Midt på forsiden, under et bilde av Aulestad, sto oppropet «Til det norske folk!», signert av 24 personer – 22 menn og to kvinner: forfatteren Sigrud Undset, som samme år hadde befestet sin posisjon med det tredje bindet i trilogien om Kristin Lavransdatter, og Thrine Schibsted, Aftenpostens eier. De 22 mennene representerte kulturliv, næringsvirksomhet og politikk (Høyre, Venstre, Bondepartiet). Øverst i den alfabetiske rekken av navn troner daværende statsminister Otto Blehr (Venstre). Ytterligere fire tidligere eller kommende statsministre finnes på listen (Otto B. Halvorsen, Ivar Lykke, Christian Michelsen og Johan Ludwig Mowinckel).

«Til det norske folk!» henvender seg til dem som står «i taknemlighetsgjæld til Bjørnstjerne Bjørnson», og det er angivelig *alle* nordmenn: «Hver norsk mand og kvinde, hvert barn i Norge». Og derfor – stadig uten forbehold – «vil alle være med paa at yde bidrag», ettersom det gjaldt å sikre Bjørnsons «digterhjem og høvdingesæte gjennom halvhundrede aar» for det norske folk. De 24 avsenderne er overbevist om at straks planen blir kjent, «vil det bli et folkeønske at faa den virkeliggjort». Det er intet mindre enn «en æressak» at det skjer innen 90-årsdagen for dikterens fødsel, den 8. desember 1922. Leseren får opplyst at

2. Johan Filseth, *Bjørnstjerne Bjørnson og Aulestad*, Kristiania 1907: 2.

3. Saken ble omtalt i en rekke aviser september–oktober 1922, bl.a. i Social-Demokraten 7. og 16. september 1922, Arbeider-Politikken 14. september, Nationen 8. september og Tidens Tegn 12. oktober.

Karoline Bjørnson (1835–1934) hadde tenkt å skjenke Aulestad til nasjonen med innbo og det hele, men ikke spesifiserte, «uforutsette omstendigheter» forpurret planene. Hun ville derimot overlate huset med tyve mål land for en meget gunstig pris, og det var «en selvfølge» at enken skulle ha full bruksrett så lenge hun levde. Karoline Bjørnson ble 98 år.

HØVDINGKULT MED HJEMLIG INTERIØR

På høyeste politiske hold var det først og fremst de konservative partiene som støttet initiativet. Den senere utenriksministeren for Arbeiderpartiet, Halvdan Koht, sto riktignok som en av de 24 frontfigurene til innsamlingskampanjen, og han hadde attpåtil vært engasjert i en komité som utredet saken for De Sandvigske Samlinger. Men på begynnelsen av 1920-tallet kjente offentligheten ham først og fremst kjent som historiker, biograf og målmann. Den brede tilslutningen til innsamlingen for øvrig bekrefter imidlertid hvor sterkt Bjørnson sto i forestillingen om Norge som uavhengig nasjon og om norsk kultur som noe særegent og bevaringsverdig. Bjørnson og Norge ble betraktet som ett og det samme.

Argumentasjonen følges opp i en utdypende tekst som avisen må ha vært ansvarlig for, en serie signerte bidrag og en imponerende liste med støttespillere som alle gjentar og utbroderer de sentrale poengene: I tillegg til mannen er også stedet og tilbudet om å kjøpe det unikt. Man er sikker på at innsamlingen til «Norges store søn», han hvis gjerning «lever iblandt os», vil få tilslutning fra det ganske land. Kjøpesummen det er blitt enighet om, kr 200 000 (tilsvarende nær 5 millioner i 2017), ligger betraktelig under takstverdien, og innebærer «et stort offer fra fru Karoline Bjørnsons side». Generøsiteten i tilbudet påpekes parallelt med forsikringen om hvor god en *deal* dette er.

Selv om «høvdingen Bjørnson» er borte, lever ånden hans videre og da nettopp på Aulestad. De nasjonalistiske anslagene kommer til uttrykk i argumentasjonen, i billedmaterialet og i sitater, blant annet fra «Ja, vi elsker». Det strekkes opp en evighetens tidshorisont – «altid» og «for alle tider». Aulestad må på død og liv ikke falle i fremmede hender. Man forutser at folket vil valfarte til det som gjentatte ganger kalles Bjørnsons «høvdingesæde». Selv omtales han vekselvis som «dikterhøvding» og «folkehøvding».

En dominerende bærebjelke i kampanjegrunnelaget består av utdrag fra Gerhard Grans hyllest «in memoriam», *Bjørnstjerne Bjørnson. Høvdingen*, et hefte litteraturprofessoren utga til det som ville ha vært Bjørnsons 78-årsdag, 8. desember 1910, vel et halvt år etter hans bortgang. Aulestad nevnes knapt, men fire interiørbilder inngår i avisoppslaget. Innholdet bygger opp om Grans tittel og Bjørnsons «herskerjerning»: Ifølge Gran er «høvdingeskikkelsen, folkeføreren, den ukronede konge [...] det første som stiger frem i vor sjæl naar vi tænker paa Bjørnstjerne Bjørnson». Sett med dagens øyne fremstår formuleringene som brukes om dikteren og hans virke som heller svulstige («høvding», «høvdingeskikkelse», «konge», «folkefører», «herskerjerning», «herskerregenskaper», «vort kompas, det styrende princip», «den norske folkeand», «det norske folks skjæbne», «selvstendigheds æresfølelse», «skuespillergeni» m.v.). Holdningen kan ikke beskrives som annet enn nesegrust dyrkende. Det er den store, geniale mann og fører som feires; konteksten er ubetinget patriarkalsk og nasjonalistisk:

[S]jelden har saamange herskeregenskaber sat hverandre stevne hos en og samme personlighed: en fædrelandskjærlighed øm som elskov, en tro som flyttede bjerge, en personligheds magt som overvandt alle hindringer, et instinkt som saa ind i fremtiden, en virkelighedssans og en handle-dyktighed, rede til at tage fat paa de «nærmeste krav», en retfærdighed som veiede alle værdier.⁴

Høvdingdiskursen var tidstypisk og i den grad gangbar at avisen lot de illustrerte «brudd-stykkene» fra Grans hefte fylle mer enn en helside. I sin bok *Historie og nasjon* fra 1999 defi-nerer Narve Fulsås fører- og heltekultusen som en integrert del av «venstreideologien».⁵ Etter århundreskiftet dominerte førerideologien den offentlige samtalen.

Vilhelm Troye, lærer på Bergen katedralskole og dyp beundrer av den skotske filoso-fen Thomas Carlyle (1795–1881), var en tidlig tilrettelegger for diskursen. Troye så det nærmest som sin misjon å gjøre Carlyle kjent i Norden; han oversatte *On Heroes, Hero-Worship, and the Heroic in History* (1841, norsk utgave 1888) og utga *Thomas Carlyle, hans liv og verk* (1889). Carlyles forestillinger om historiens herskerfigurer som bolverk mot kaos og åndelig forfall påvirket et par generasjoner senere fascistisk eliteteori. Men allerede i en artikkel fra 1878 sluttet Ernst Sars seg til Carlyles oppvurdering av de store menns histo-riske rolle.⁶ I likhet med Carlyle tilkjenner Sars særlig forfatterne betydning som profeter, folkeførere og politikere. For Sars er Wergeland den fremste nasjonale skikkelse i perio-den etter 1814, mens Bjørnson – hans gamle venn og allierte i kampen for å konsolidere Venstres hegemoni – personifiserte tidsånden fremfor noen i den påfølgende perioden.⁷ Sars utdyper forståelsen av Bjørnson som *folkefører, folkeoppdrager, høvding, ukronet konge, profet* og «vor» *største dikter* i sitt forord til en samling av Bjørnsons artikler og taler, utgitt i forbindelse med 70-årsdagen i 1902. Det var med andre ord på dikterpolitikere med en udiskutabel «Hersker- og Førernatur» av Wergeland og Bjørnsons kaliber, at Sars bygget sitt poetokratibegrep.⁸ Idéinnholdet gjenfinner vi hos Gran og i argumentasjonen for Aulestad-innsamlingen. Hundre år senere kan ordbruken lett gi ubehagelige assosiasjoner til Det tredje riket og den slags førerdyrkelse som Erling Bjørnson og hans meningsfeller bifalt.

Avslutningen av utdraget fra Grans *Bjørnstjerne Bjørnson. Høvdingen* – «Et folks værd maales bedst paa den inderlighed, hvormed det tilegner sig sine store mænd»⁹ – gjenly-der også i andre bidrag. Nasjonens gode og vekstbringende minner som det er så viktig å bevare, «fæster sig naturligst til de steder, hvor folkets store mænd har levet sit liv» (3). Derfor blir kombinasjonen Bjørnson – «nationens største mand» (2) – og Aulestad – som ligger der «saa herlig og norsk», og hvor nasjonens store sønn «aldrig var [...] mere sig selv, aldrig mere straalende» (2) – uovertruffen.

4. Gerhard Gran, Bjørnstjerne Bjørnson, høvdingen, Aftenposten 04.11. 1922: 4. Ordet «herskernatur» står ikke i avisutdraget, men i Gerhard Gran, *Bjørnstjerne Bjørnson. Høvdingen*, Kristiania 1910: 31.

5. Narve Fulsås, *Historie og nasjon. Ernst Sars og striden om norsk kultur*, Oslo 1999: 226.

6. Ernst Sars, Thomas Carlyle om de gamle norske Konger, *Nyt norsk Tidsskrift* nr. 3, 1878.

7. Ernst Sars, *Norges politiske Historie 1815–1885*, opprinnelig publisert som gratisbilag til Verdens Gang i årene 1899–1904, og som bok i 1904.

8. Ernst Sars, Bjørnsons Plads i Norges politiske Historie [1902], i *J.E. Sars Samlede Værker*, bd. 4, *Portrætter og essays*, Kristiania/Kjøbenhavn 1922: 278 (263–85).

9. Gran 1922: 4; 1910: 49.

Den siste komponenten i Aftenpostens motivasjonspakke er et bidrag signert direktøren for og grunnleggeren av institusjonen utpekt til å forvalte eiendommen. Anders Sandvig redegjør for Bjørnson-familiens forhold til Aulestad, hvordan det så ut da de kom dit, og oppussingen de iverksatte. Ekteparet etterlot seg «ypperlige» interiører og preget huset med sin «aand og karakter som ikke noe andet hjem». Varmen og hjerteligheten reflekterer beboernes, og man ser seg «uvilkaarlig om efter den store digter». Mer enn andre av stedets forkjempere fremhever han Karolines innsats. Mann og hustru skapte stedet sammen.

Etter å ha beskrevet Aulestad som makeløst, fortsetter Sandvig med museumsfaglige argumenter for å redde det. På museumshold gikk man «nå» bort fra å samle fortidens ting i montre og søkte heller etter «hjemmets aand og form», for på den måten å bevare «minder om menneskene, som har levet». Sandvig betegner det som «vor uvægerlige pligt» å bevare Aulestad «for ungdommen og for vore efterkommere». Han understreker hvilket offeret det representerer for Bjørnsons å skulle gi slipp på hjemmet, et offer som kan kompenseres om det sikres «som et nationalminde». Folket – «vi andre» – «skylder at gjøre hvad vi kan for at fremme udførelsen av denne tanke». Å frede Aulestad kan anses som «et lidet vederlag» for alt det Bjørnson har gitt «af rund haand».¹⁰

Oversatt til dagens terminologi kunne vi si at Sandvig og hans medspillere markedsfører Aulestad som et *minnested* av nasjonal betydning også for kommende generasjoner og deres *minnekultur*.¹¹ Hjemmet det kjempes for, gir privilegert adgang til den ekstraordinære og beundringsverdige dikteren, har verdi både på nasjonalt og individuelt nivå og gir valuta for pengene på flere måter.

OPPSKRIFT PÅ EN FOLKEINNSAMLING

Hovedingrediensene i den retoriske argumentasjonen består av flere faktorer i en slags debet-kredit-oppskrift: enestående mann, enestående sted og enestående tilbud kombinert med forbindelsen som trekkes mellom mannen, stedet, folket og nasjonen, tilsatt minnene knyttet til mannen og stedet, som også defineres som folkets og nasjonens minner. Dette kommer til fratrekk fra hva folket hevdes å skyldte mannen, stedet, nasjonen og seg selv. I tillegg idealiseres selve hjemmet. Oppslutningen fra kultur- og samfunnsliv tyder på at innsamlingen ble oppfattet å fremme utelukkende gode verdier.

Aftenposten fulgte opp med flere støtteerklæringer allerede i kveldsnummeret 4. november, og på mandagen 6. november 1922 vies store deler av side 2 til å informere i anledning «Folkeindsamlingens første dag». Innsamlingslister var lagt ut i avisens ekspedisjon, og aksjonens plakat med sin oppildnende tekst skulle spres over hele landet.¹² «Til det norske folk!» gjentas, innsamlede midler så langt spesifiseres (kr 17 400) sammen med en lang rekke personer som hadde tiltrådt oppropet. Tegninger av Bjørnson og Aulestad kobles til

10. Anders Sandvig, Aulestad, Aftenposten, 04.11. 1922: 4.

11. Se Ottar Grepstad (red.), *Forfatterens skriftstader. Litterære museum i norsk minnepolitikk*, Oslo 2018.

12. «Aulestad / Hver norsk mand og kvinde, hvert barn i Norge, staar i taknemlighetsgjæld til BJØRNSTJERNE BJØRNSEN. Hjælp derfor til at sikre hans gaard som / Nationaleiendom! / Tegn bidrag her!»

et sitat, der dikteren forsikrer at også når han oppholdt seg utenlands, befant han seg på Aulestad i tankene.

Oppropet og aksjonen spres raskt til aviser landet rundt. Innleggene i tiden som fulgte, reflekterer støtten som personer og organisasjoner hadde erklært under planleggingen. De henvender seg vekselvis til hele befolkningen eller nærmere definerte grupper, eventuelt til begge på én gang: til så vel «alle i Norge, uanset stand og stilling» som «bondefolket udover i vort furede, veirbidte land» (Aftenposten 11.11. 1922). Det vi kunne kalle gjeldstoppen, går igjen sammen med hyperboler og blomstrende språk. Flittig bruk av utropstegn understreker inderlighet og betydning. For Bjørnsons forfatterkollega Jacob Breda Bull var bevaringen av Aulestad «En hæderssag, en hjertesag for hvert menneske i Norge!». Han sammenligner tiltaket med å «bevare sit eget hjerte». Det var nemlig til Bjørnson og Aulestad «hele folkets forbrugte blod» strømmet gjennom en menneskealder, «og sendtes sundt og fornyet tilbake».¹³ Kan dette leses som en intertekstuell referanse til menneskenes rennelse gjennom Jesu blod?

I de mer skreddersydde appellene – «Til Norges sangere!» (18.11. 1922) og «Til Norges skyttere!» (22.11. 1922) – kan påpekningen av takknemlighetsgjelden den aktuelle organisasjonen eller befolkningsgruppen skylder dikteren, også leses som en konkurranse om hvem som hadde stått hans hjerte nærmest, og vært mest begunstiget med dikt og oppmerksomhet: bøndene og bygdefolket, ungdommen, sangerne, skytterne, lærerne? Eller var det kanskje alle «af norsk æt»? Skjønt absolutt hver eneste nordmann i alle aldre «staar i taknemmelighedsgjæld til den store digter», fastslår utvandrerorganet Nordisk Tidende i Brooklyn (23.11. 1922) at «ikke mindst» alle som lever fjernt fra gamlelandet, har «meget at takke ham for; vi har følt kanskje klarere end de, som leve hjemme, den kjærlighet til det norske folk og land, som aander ut av al Bjørnsons digtning.» Å kjøpe Aulestad er derfor å betrakte som «en gave til os selv».

Uavhengig av målgruppeavgrensning betraktes tilslutningen til innsamlingen og dens formål som en patriotisk handling, og rundt omkring i landet utvises det stor oppfinnsomhet i Bjørnsons og Aulestads navn. Det arrangeres møter, foredrag, konserter, ball, festforestillinger, lotterier, auksjoner og fremvisninger av Bjørnson-relaterte filmer. Avisene oppdaterer lister over innkomne beløp og redegjør for hvem som har gitt hva. Den logisk uforståelige formuleringen «Idag bedre end igaar og daarligere end i morgen» lanseres som et passende kampanjemotto (Aftenposten 22.11. 1922).

KRITISKE RØSTER FØR MUSEET OPPRETTES

Til tross for den overveldende begeistring for det som vekselvis ble kalt «en hjertesak», «en hederssak», «en æressak», «en folkesak» og «et folkeønske», eller en idé så «straalende» at offentliggjørelsen – ifølge Jacob Breda Bull – «er det samme som dens fullbyrdelse»,¹⁴ gikk det «sørgelig smaat» med kronerulling, kunne Trondhjems Adresseavis

13. Jacob Breda Bull, En hæderssag, en hjertesag for hvert menneske i Norge!, Aftenposten, 14.11. 1922: 1.

14. Bull 1922: 1.

melde (24.11. 1922). Forklaring finner vi kanskje i enkelte forbeholdne og eksplisitt negative kommentarer både på «liberal» hold og i arbeiderpressen, der partifeller av Koht gikk på tvers av hans syn, enten avisen året etter valgte å bryte med Komintern eller ei. Samlet retter innvendingene seg mot selve formålet, mot kampanjeorganet og mot prioriteringer i en vanskelig tid.

I Dagbladet (7.11. 1922) stiller student Benjamin H. Vogt spørsmål ved den tiltagende «museumsmani» han mener innsamlingen reflekterer. Vogt priser Bjørnson i samme ordelag som kampanjelederne, men hevder at dikterens personlighet må søkes i verkene og ikke i hans etterlatte eiendeler. Relikviedyrking har han liten sans for, enten det dreier seg om helgenrelikvier eller dikteres hus og innbo. Samme dag fastslår også Social-Demokraten at riktignok er Aulestad «[e]t herlig sted, et helligt sted», men bare «saa lenge Bjørnson levet der». Uten ham blir det kun «et tomt hus». Avisen peker på ironien i at det er Aftenposten som fører an, organet som tidligere hadde kalt nettopp Bjørnson «en fædrelandsforræder, betalt av Rusland».¹⁵

Sterkest skyts rettes fra Arbeidet, organ for Bergens arbeiderparti, som smeller til med overskriften «Vældedige forlystelser og Aulestadhumbug» (1.12. 1922) og følgende budskap: Bare noe arrangeres til inntekt for et såkalt godt formål, kan man selv i vanskelige tider «valse og jazze, drikke og spise, i den gode samvittighets tanke at det alt sammen gir nogen tørre brøds muler til alle de som gaar paa gaten og sulter». Arbeidet hevder at bare en brøkdel av inngangspengene går til det oppsatte formålet, og spør derfor hvem «velledigheten» er til for. Den anonyme kommentatoren nekter ikke for at Bjørnson fortjener å bli minnet med ærefrykt og i takknemlighet, «[m]en er *det* nogen grund til at vi i dyre dommer skal kjøpe ind det hus han levet i for at det skal staa der tomt i denne bolignødens tid! [...], naar tusener ikke eier en brødbit i huset!»? Avisen hevder at det er den samme «Høirepressen» som tidligere til stadighet dolket dikteren i ryggen, som nå bruker ham til å lage reklame for seg selv og «paakalder al den falske nasjonalisme som maatte findes i borgerlige leire».¹⁶

Om det først og fremst skyldtes tidene eller saken, er ikke godt å avgjøre. Men vi kan ikke desto mindre konstatere at selv om Bjørnson for lengst var blitt etablissementets mann, hadde ikke innsamlingen nådd sitt mål til 90-årsdagen. Jo nærmere jul man kom, jo flere innsamlinger til «haardt trængende» meldte avisene om. En innsender i Nordisk Tidende sukker over alle oppropene rettet mot norskamerikanere om å støtte tiltak i gamlelandet. Aksjonen for Aulestad oppfattes ikke å skille seg ut som mer fortjenstfull enn andre.¹⁷

To måneder etter startskuddet for aksjonen rapporterte Aftenposten (4.1. 1923) at det innsamlede totalbeløpet lød på kr 80 881,98. Avisen gjengir navn på nye givere og summene de har innbetalt. Per 17. januar hadde totalbeløpet økt til kr 93 039,27. Momentumet i innsamlingen fortok seg utover i 1923. Ved juletider ble det samlet inn penger til nødlidende, og det kom få oppslag i de følgende årene.

I 1924 gikk Aftenposten til injuriersak mot Dagbladet, som hadde insinuert at avisen tjente penger på innsamlinger den gikk i bresjen for, deriblant Aulestad-kampanjen.

15. Aulestad, Social-Demokraten, 07.11. 1922: 4.

16. Vældedige forlystelser og Aulestadhumbug, Arbeidet, 01.12. 1922: 4.

17. Kan ikke være med paa alt!, Nordisk Tidende, 07.11. 1922: 6.

Temaet lå under både i Arbeidets artikkel og i et leserbrev Erling Bjørnsons skrev rett etter oppstarten.¹⁸ «Injuriesaken 'Aftenposten' mot 'Dagbladet'» omtales utførlig i slutten av november 1924, men Aulestad-innsamlingen frafalles i saksgrunnlaget. På forsiden av aftenutgaven 27. november kan Aftenposten melde at «'Dagbladet's beskyldninger mot 'Aftenposten' mortificeres». Retten dømte «at der intet bevis er ført for beskyldningenes sandhet.»

Tre og et halvt år etter at Aulestad-innsamlingen ble sparket i gang, rapporterte flere aviser den 9. juli 1926 at de «fornødne midler» nå var i boks. Gården kunne dermed kjøpes inn som nasjonaleiendom, og overrekkes staten som gave.

Kontrakten med Karoline Bjørnson forutsatte at hus og innbo skulle skjøttes «saaledes at disse til enhver tid fremtræder som et hjem, saaledes som det nu er», og hun skulle ha bruksrett så lenge hun ville. Eiendommen kunne tidligst åpnes som museum seks måneder etter hennes død (bl.a. Aftenposten, 9.7. 1926). Åpningen av det som i realiteten ble et av landets eldste og mest komplette husmuseer, bevart slik eierne hadde forlatt det, skjedde i 1935, etter at Bjørnson-parets yngste datter, Dagny Bjørnson Sautreau, satte stedet i stand. Den daglige ledelsen for Aulestad museum, underlagt De Sandvigske Samlinger, fikk Else Bjørnson (1894–1988) – datter av Erling og niesen til Dagny. Hun hadde vokst opp på «nedre Aulestad» og kom til å aksle konservatoransvaret frem til 1964. Men ikke før var konservatoren blitt varm i stillingen før hun må ha følt seg overveldet av konfliktfylte lojalitetskrav, da faren, søsteren og en niese meldte seg inn i NS høsten 1940 og ble stående som medlemmer og okkupasjonsapologeter krigen ut.¹⁹

II. LANDSSVIKDØMTE MED ADRESSE AULESTAD

Elses to år eldre søster Aslaug Bjørnson ble i 1947 dømt til seks måneders fengsel for å ha vært kretsleder for Nasjonal Samlings Kvinneorganisasjon (NSK) i Sør-Gudbrandsdal og deretter redaksjonssekretær i NSK-organet *Heim og Ætt*. Hun redigerte kvinnesiden i det nazistiske *Norsk Arbeidsliv*, holdt foredrag og publiserte propagandaartikkelen «Våk opp» i *Fritt Folk* (30.10. 1940). Der «forherliget» hun ifølge statsadvokaten for landssviksaker «tyskernes angrep den 9/4 1940 og oppfordret til innlemmelse i Nasjonal Samling». En studietur til den tyske kvinneorganisasjonen Reichsfrauenführung resulterte i et henrykt reisebrev gjengitt i *Norske røster. Inntrykk fra Tyskland* (1942). Boken inneholder bidrag av blant andre Marie Hamsun, Finn Halvorsen og Leif Sinding. Aslaug Bjørnsons beretning avrundes på moralstyrkende vis: «I forrige krig seiret den tyske armé. I dag seirer ikke bare arméen, men også heimefronten, fordi hele det tyske folk tror på kampens mål. Folket har en ufattelig offervilje, som vi andre har uendelig meget å lære av.»²⁰

18. Erling Bjørnson, Aulestad, *Nationen*, 07.11. 1922: 3 og *Social-Demokraten*, 07.11. 1922: 3.

19. Faktisk meldte Aslaug Bjørnson seg i likhet med datteren, Bergljot Bjørnson Bråddland, inn før Erling (henholdsvis 26.9. og 8.10. 1940). I søknaden om opptak i NS hadde Aslaug oppgitt «skjønnhetsspecialist» som yrke. Opplysninger og sitat er hentet fra de relevante mappene i landssvikarkivet (Riksarkivet) her og i det følgende: «Gudbrandsdal politikammer, Saker, Anr. 2501–Erling Bjørnson, f. 19.04. 1868» og «Gudbrandsdal politikammer, Saker, Anr. 2554 – Aslaug Bjørnson Bråddland».

20. Aslaug Bjørnson, bidrag uten tittel, i *Norske røster. Inntrykk fra Tyskland*, Oslo 1942: 29 (23–29).

Saksmappen hennes inneholder dessuten opplysninger om at hun på kontoret i *Heim og Ætt* oppbevarte den bjørnsonske familiebibel og andre eiendeler fra sin onkel Bjørn Bjørnsons dødsbo. En rapport til bruk for «Forsvarsdepartementets 'E'-kontor» refererer vitneobservasjoner av Aslaug Bjørnson som noterte ned anti-tyske samtaler hun overhørte på bussen. Hvorvidt dette resulterte i vansker for noen av medpassasjerene, vites ikke.

Familien knyttet til «angiveri» i to saker: Aslaug Bjørnson klaget høsten 1940 til Lillehammer kommunale høgre almueskole ved rektor over at datteren Bergljot, som opptrådte i hirduniform, skulle ha blitt sjikanert og behandlet «ukameratslig» av medelever. Det fremgår av brevet at avsenderen og mottakeren i sin tid hadde gått på skole sammen. Forholdene var små, og lokale NS-folk kunne få stor makt. Da plagingen tydeligvis ikke opphørte, meldte Aslaug (10.2. 1922) at hun tok datteren ut av skolen, og at hennes far hadde «indrapportert forholdet til Undervisningsminister Schanke». Dermed ble det opprettet sak. «Hr Mytting i N.S.» ble involvert, og rektor måtte innkalle en rekke elever for å undersøke anklagene. Han redegjør for avhørene i en egen rapport og prøver etter beste evne å avdramatisere saken. Ingen hadde sett, hørt eller gjort noe.

Som følge av familien Bjørnsons aktivitet utferdiget Sjefinspektøren for Skolevesenet, ved Kirke- og undervisningsdepartementets statsråds kontor, et skriv som understreket at sjikane og uhøflighet elevene imellom ikke ville bli tålt. «Forhånelse mot Det tyske rike eller mot Nasjonal Samlings Fører eller Nasjonal Samlings medlemmer» var likeledes «strengt forbudt». Det samme gjaldt enhver propaganda for regjeringen Nygaardsvold. Elever som forgikk seg mot disse bestemmelsene, risikerte «straks å bli tatt ut av skolen og sendt på en særskilt oppdragesanstalt» (J. Bakke, 6.3. 1941). Det var dette medelevene risikerte.

I forbindelse med rettsoppgjøret kom det frem at Aslaug Bjørnson deretter oppholdt seg lite på Aulestad «på grunn av sin søster frk. Else Bjørnsons steile holdning overfor N. S.». Hun flyttet i stedet til Oslo og ble ansatt i *Heim og Ætt*. Bergljot – oppkalt etter sin grandtante og Bjørnstjernes eldste datter – fulgte med til hovedstaden. Da teatrene ble nazifisert, begynte Bergljot først som elev og så som skuespiller på Nationaltheatret, hvor grandonkel Bjørn hadde vært teatersjef i to omganger. I saksmappen inngår en forklaring Bergljot avga 6. mai 1942 til statspolitiet fordi hun hadde innrapportert en av de andre pensjonærene der hun og moren bodde på Bygdøy: Mannen hadde et radioapparat og lyttet på engelsk radio. Dermed ble han innkalt til avhør. Etter krigen nektet Bergljot for å ha hatt noen befatning med Stapo. Hun ble dømt til bot og rettighetstap etter landssvikanordningen på samme måte som moren og morfaren.

Aslaug Bjørnson vedtok dommen hun ble ilagt på seks måneder, men sonde den ikke. Hun viste til dårlige nerver for egen del og til pleieforpliktelser overfor familien, og søkte om benådning. Som flere av sine slektninger oppnådde Aslaug Bjørnson (gift Bråndland, men skilt før krigen) en høy alder. Hun ble 91 år. Aulestad står oppført som bostedsadresse for både mor og datter i forbindelse med forberedelsen av landssvikdommene deres. Men sammenlignet med Erling Bjørnson var de i rettssammenheng for småfolk å regne på den adressen. På Aulestad trakterte Erling Bjørnson tyske og norske nasjonalsosialister av et ganske annet format.

SAKEN MOT ERLING BJØRNSON

Overfor riksadvokaten begrunnet statsadvokaten i landssviksaker i Oppland, O. Trampe Kindt, påstanden om fengselsstraff på ti år for den da 77 år gamle Erling Bjørnson med hans «sterke innsats i skrift og tale for vepnet frontinnsats samt hans arbeide for å få bøndene med i NS». I tillegg trekker Trampe Kindt frem den tiltalte «fraternisering med tyskerne og hyldest til Terboven og [...] hans simple adferd overfor svigerinnen». Bjørn Bjørnson var gift med en jødisk kvinne, og etter brorens død minnet Erling i brev til justisminister Sverre Riisnæs om hennes jødiske identitet og sørget for at hun ikke fikk sin rettmessige royaltyinntekt av svigerfarens forfatterskap.

Riksadvokaten samstemte i vurderingene, samtidig som han minnet om at Erling Bjørnson i kraft av å være stortingsmann objektivt sett kvalifiserte til *mer* enn ti års fengsel. På initiativ av Stortingets presidentskap vurderte man til og med om det var grunnlag for å reise riksrettstiltale mot ham sammen med Jens Hunseid og Peter Edvard Vorum, men konkluderte negativt.

I selve dommen, avsagt av Eidsiva lagstol, landssvikavdelingen, og datert 24. januar 1946, siteres det fra høyesterettsdommen mot Quisling og vises til formuleringen «opprørende landsforrædersk ferd». Retten betvilte ikke at Erling Bjørnson var «fullt klar over at han gjennom sin propagandistiske virksomhet ydet fienden bistand, og over at han søkte å endre Norges statsforfatning ved tyskernes hjelp». Blant premissene for straffutmålingen påpeker retten at den tiltalte må regnes blant de «førende» i Nasjonal Samling og vektlegger hans opphav, bostedsadresse og stilling:

Det må antas at tiltalte avisartikler, særlig i lokalbladet for Gudbrandsdalen, hvor navnene Bjørnson og Aulestad omfattes med særlig venerasjon, har hatt skjebnesvangre følger. [...] Han var dalens stortingsmann, valgt av bondepartiet, og bærer av et stort og ansett navn. Nevnes må det også at det er dokumentert skrivelser, som viser at tiltalte sto på kordial fot med en flerhet av de nazistiske ministre, men også med Terboven, til hvem han i 1943 bl.a. sendte hilsningstelegram med de «beste ønsker for vår felles sak».²¹

Under rettssaken anførte den tiltalte på sin side at han «elsket det tyske folk, hos hvem han hadde tilbragt sin barndom sammen med sin far». I forsvarstalen la Erling Bjørnson ut om sin angst for kommunismen og «faren fra øst», som Tyskland angivelig var alene om å stå opp mot. Han hadde ikke lenger tiltro til demokratiet, som ifølge ham var blitt «den rake vei ind i kommunismen», og han holdt stadig fast ved nasjonalsosialismen. Det avgjørende for ham var at NS ville verge «heim og ætt» mot «den kommunistiske fare og bevare samfunnet for kristen tro og kultur».

Retten fant at hverken Bjørnsons alder eller påståtte åreforkalkning kunne anses som formildende omstendigheter, og han ble idømt ti års fengsel med fratrekk av 164 dager utholdt varetektsarrest. Påstanden om at den tiltalte skulle betale en erstatning på kr 20 000, ble i dommen omgjort til kr 15 000 (tilsvarende ca. kr 314 000 i 2017).

21. Det omtalte jule- og nyttårsstelegrammet til Terboven ble referert i «Norske Nyheter» fra Nygaardsvold-regjeringens pressekontor 19. januar 1944 som «Erling Bjørnson kryper for Terboven».

FORSØKSVIS NAZIFISERING AV DIKTERHØVDINGEN

Troen på Tyskland og på nasjonalsosialismen som manifestasjoner av fedrelandskjærlighet og som bolverk mot kommunismen, går igjen i de mange foredragene Erling Bjørnson holdt i radioen, på møter rundt omkring og på foredragsturné i regi av NS' presse- og propagandaavdeling. Radiotalene ble senere trykt i aviser som Laagen (organ for Norges Bondelag i Gudbrandsdalen), Nationen og Aftenposten. I saksmappen inngår flere eksempler på slike oppslag. Spredningen var imidlertid mye mer omfattende enn det påtalemakten hadde anledning til å kartlegge. Det var tross alt nærmere 93 000 saker som skulle etterforskes i landssvikoppkjøret. Fordi NTB sendte ut mange av artiklene og foredragene, ble de gjengitt i en lang rekke aviser.²² Om man søker i Nasjonalsbibliotekets digitaliserte baser, fremstår Erling Bjørnson som en utrettelig agitator for okkupasjonsmakten og med et overveldende nedslagsfelt fra sitt hjem på Aulestad. Aftenposten fremstår atter som et kampanjeorgan – nå for nazistisk ideologi.

Som ledd i saksforberedelsen gjennomgikk statsadvokat Trampe Kindt hvor mye publiseringsvirksomheten hadde innbrakt av penger: For ni artikler i Nationen (der Bjørnson begynte å bidra etter at avisen fikk en venn av ham som kommissarisk leder og hvor han selv dessuten ble ordfører for representantskapet), mottok han til sammen kr 1550 i honorar, for medarbeiderskap i Laagen kr 670, for bidrag i Aftenposten kr 1750 bare i 1944–45 (tilsvarende ca. kr 38 000 i 2017). Foredragene i radioen ble også honorert. Enkelte ble oversatt til tysk, og tyske aviser introduserte Erling Bjørnson som sønnen til den store dikter. Han brukte sine kontakter blant statsrådene i NS-regjeringen til å få sitt eget Follebu bruk anerkjent som «handelsbruk» med de forretningsmessige fordelene det innebar, selv om bruket ikke tilfredstilte offisielle krav. I og med sitt «PS» til «Kjære minister Riisnæs», der brevskriveren minner om at han «dessverre har en jødisk svigerinne» (datert 9.1. 1943), bidro Erling Bjørnson ifølge statsadvokaten til okkupasjonsmaktens aksjon mot jødene, og til at brorens enke mistet sin andel av forfatterrettighetene etter Bjørnstjerne Bjørnson.

Ikke bare prøvde han å sko seg økonomisk på NS-kontaktene sine, Erling Bjørnson trakk dessuten sin far inn i propagandavirksomheten. I «Quo vadis», august 1941, etterlyser sønnen i sterke ordelag hvor kristenfolket blir av i den pågående kampen mot bolsjevismen, og oppfordrer til «korstog». Han appellerer spesielt til Johan Falkberget som en dikter nær knyttet til folket og nasjonen og viser til den plikt «en annen stor skald i Norge» følte en gang det var påkrevet. Her peker han indirekte på faren.²³ Nærmere undersøkelser viser at versjoner av Laagen-artikkelen sto på trykk i en serie aviser omtrent på samme tid, enten under den latinske overskriften, «Quo vadis», eller med tittelen «Hvor blir dere av?». Enkelte pekte på Fritt Folk som kilde, andre på NTB.

Bjørnson siterer òg eksplisitt fra farens verk, som tre strofer av diktet «Norge, Norge!» i et radioforedrag (18.5. 1944) om et av sine favoritemner: «de tyske tropper er de eneste på

22. En artikkel med tittelen «Ærens bud», der Erling Bjørnson propaganderte for Den norske legion, kunne i begynnelsen av desember 1941, 5.–11., leses bl.a. i Den Nye Tid, Østlendingen, Dagbladet, Nordlandsposten, Bergens Tidende, Porsgrunns Dagblad, Sarpen, Adresseavisen, Fædrelandsvennen, Nationen, Moss Avis og Laagen. Det dreier seg om plikt, ære og nasjonalfølelse når han taler til støtte for NS og frontkjemperne, mot bolsjevismen. Å stille seg side om side med våre «germanske frender» er en «ærefull død» for norske sønner, ifølge forfatteren (Laagen, 6.12. 1941).

23. Erling Bjørnson, Quo vadis, Laagen, 19.08. 1941.

jorden som kan gi oss håp om å bevare Norge for nordmenn». ²⁴ Han tyr til samme dikt, og siterer de fem siste verselinjene i nok en Aftenposten-artikkel, rettet mot forræderiet han mener regjeringen i London står for, som hadde bedt folket ta godt imot den røde armé. Så runder han av med første linje av «Ja, vi elsker». ²⁵

Dikteren dukker også opp som støttespiller i et foredrag sønnen holdt i NRK så sent som 2. mai 1945, og som trykkes i aviser de følgende dagene. Erling Bjørnson kritiserer prestestanden spesielt for ikke å ha stilt seg helhjertet «i kampeledd med oss i NS», og han priser det nye Tyskland «under Hitlers geniale ledelse». Lesere av Aftenposten kan ha fått noen assosiasjoner da de den 7. mai så Hamsuns hyllende nekrolog over Hitler. I *Nationen* (3.5. 1945) står Erling Bjørnsons «På Guds vegger» plassert sammen med artikler om «Der Führers etterfølger» og «Ved Adolf Hitlers død». I *Bergens Tidende* står foredraget ved siden av et oppslag om de siste kampene i Berlin og en henstilling til NS-medlemmer om å bevare ro og orden. Tittelen på Erling Bjørnsons artikkel er en intertekstuell referanse til farens roman, *Paa Guds Veje* (1889). Dermed plasseres dikteren i tekstlig naboskap med Hitler.

Særlige veksler trekker Erling på farens autoritet som støtte for egne synspunkter i «B. B. og den nye tid», holdt som tale på Tolga i august 1944. Han hevdet at det ikke var vanskelig å vite hvordan faren ville stilt seg til tidens spørsmål. Ja, sønnen er «helt overbevist» om at han selv som troende nazist sto «i pakt med far og hans livsinnstilling». Dikteren var nemlig «i alle deler nasjonalsosialistisk innstilt». En type som Hitler ville bent frem ha «henrykt» ham og «øket hans tillit til framtiden – til rettferdigheten!» Det var utenkelig at han ville deltatt i den forræderske kampen mot Tyskland, «verdens dyktigste og mest siviliserte – vår egen stamme», en kamp som jødene over hele verden bidro til. «Og til et slikt forræderi mot kulturen, mot utviklingen, tror man virkelig at min store far, min hederlige far – vilde ha sluttet seg! Bare tanken er en forbrytelse». Sønnen tar farens langvarige beundring for Tyskland og advarsler mot Russland «allerede i 1892» til inntekt for sitt syn. ²⁶ I ettertid kan vi undre oss ikke bare over Erling Bjørnsons skjønnmaling av Hitler og hans regime, men også over grunnlaget for så skråsikkert å hevde at dikteren ville ha bilfalt de fremsatte vurderingene.

Sakspapirene i landssvikarkivet eksemplifiserer hvordan tyskernes gjensidige beundring for Bjørnson ga sønnen en posisjon i Tyskland. SS-gruppefører Otto Hofmann i Berlin lover å sørge for at Erling blir invitert til urfremvisningen av filmen *Wenn der junge Wein blüht* (*Naar den ny vin blomstrer*). Rettighetene for Bjørnsons skuespill var blitt solgt til Terra Filmkunst for netto RM 13 500 (som den gang tilsvarte kr 21 319,85 og i 2017 beløp seg til kr 511 956). ²⁷ Erlings egne artikler sto på trykk i tyske aviser, og i 1943 ble han invitert til festspillene i Salzburg. Nettopp «B. B.» ville ha gledet seg stort over alle konsertene beregnet på et bredspektret publikum, hevdet sønnen. ²⁸

24. Norge, Norge ble bl.a. trykt i Aftenposten, 19.05. 1944: 1.

25. Er slektsfølelsen, norskdommen i vårt sinn druknet i hatet og mistenkeliggjørelsen?, Aftenposten, 03.11. 1944: 2.

26. B. B. og den nye tid, Aftenposten, 29.08. 1944: 2.

27. Det er advokaten som besørget salget av rettighetene, som opplyser om den økonomiske gevinsten i tysk og norsk valuta, i et brev datert 06.08. 1941. Erlings del utgjorde kr 4263,97 (kr 102 396 i 2017).

28. Aftenposten, 29.08. 1944: 2.

ETTER DOMMEN

Erling Bjørnson anket dommen til Høyesterett og søkte om benådning med henvisning til dårlig helse. Begge søknader ble avvist. Saken verserte i systemet i årevis som følge av utallige søknader om utsatt straffullbyrdelse. Høy alder og sviktende helse er trumfkortet Bjørnson og hans advokater spiller ut, med legeerklæringer som belegg. Legene bekrefter på den ene siden tidsavgrensede sykdomsproblemer og svekket allmenntilstand, og på den andre siden viser de til en permanent hjertelidelse som angivelig kunne medføre døden dersom fengselsdommen skulle bli iverksatt. Slik var situasjonen da innsenderen i Friheten så Bjørnson på Aulestad høsten 1946.

Erling Bjørnson prøvde uten hell å få ettergitt deler av erstatningsbeløpet han var idømt, og betalte med tiden inn hele summen. Faktisk gikk hans del av farens forfatterinntekter med til nedbetalingen. Tre år etter domfellelsen og stadig uten at fengselsstraffen var påbegynt, markerte han seg i offentligheten igjen. Kanskje følte han seg trygg for at lovens lange arm ikke ville nå ham på Aulestad? Uansett skrev han en artikkel i NS-organet 8. mai og hevdet at landssvikoppgjøret fortonte seg som en regelrett «klassekamp», når det eneste han og meningsfellene ønsket seg, var «forståelse og kjærlighet». Som en privilegert eiendomsbesitter må Erling Bjørnsons forståelse av klassekamp være en annen enn for eksempel blant Frihetens lesere. Også her viser han til sitt kjente navn og til Aulestad, og varsler en planlagt artikkelserie.²⁹

Dagbladet slo opp saken på forsiden 23. mars 1949 og kommenterte det provoserende i at Bjørnson tross sin landssvikdom kunne vandre «fri og frank omkring på Aulestad» og rette «sjofelt angrep på samfunn og myndigheter». Avisen fant det påfallende hvor mange gamle nazister som reddet seg med legeattest, og at Erling Bjørnson kunne leve «herrens glade dager på gamle Aulestad». Den omtalte artikkelen i 8. mai tydet hverken på at han led av svakhet eller sykdom, ifølge Dagbladet, som henvendte seg til politimesteren i Gudbrandsdalen – Simon Østmoe – for å få en forklaring.³⁰ Andre aviser fulgte opp og gjenga en melding fra NTB om at landssvikeren gikk fritt omkring og fortsatte der han slapp 8. mai 1945. Lillehammer Tilskuer hevdet at «[s]in gamle vane tro kan Erling Bjørnson selv sagt ikke la være å misbruke Bjørnstjerne Bjørnsons navn».³¹ I løpet av en uke spres saken til aviser over hele landet og når over til Nordisk Tidende. Østmoe involverer det lokale lensmannskontoret, som melder tilbake fra en samtale de har hatt med Bjørnson: Han aktet ikke å stoppe sine skriverier, for nå skulle «sannheten frem». Og hvis de ville arrestere ham, måtte det gjøres med makt (30.3. 1949).

Politimesteren rapporterer videre til statsadvokaten for landssviksaker i Hedmark og Opland. Østmoe antok at Bjørnson søkte oppmerksomhet på grunn av sin «store forfengelighet» og sikkert var henrykt over å ende i Dagbladet. Hvis myndighetene nå skulle hente ham til soning, ville Bjørnson «gjerne være martyr». Politimesteren trodde at det ikke var noen i landsdelen som tok ham alvorlig (brev av 31.3. 1949).

Men både i og utenfor landsdelen klistres Aulestad fortsatt til nazistisk ideologi. Heller ikke våren 1949 ble det aktuelt å initiere fullbyrdelse av straffen, til tross for at avisene

29. Erling Bjørnson, Litt livshistorie og mere, 8. mai, 21.03. 1949. Fra 1952–53 ble avisen kalt Folk og Land.

30. Erling Bjørnson retter sjofelt angrep på samfunn og myndigheter, Dagbladet, 23.03. 1949: 1, 6.

31. Må Erling Bjørnson sone sin fengselsstraff?, Lillehammer Tilskuer, 24.03. 1949: 2.

meldte om at han skulle til ny medisinsk undersøkelse. Igjen legges legeattest frem. Østmoe ber likevel lensmannen i Østre Gausdal om å følge med på om Bjørnson fremsto som aggressiv eller på annen måte vekket «almen forargelse» med skrift eller tale (13.5. 1949).

Det hadde han imidlertid allerede gjort med artikkelen i 8. mai, og det i den grad at først kommenterte pressen saken på bred basis, så ble den tatt opp i Stortingets spørretime av Arne Strøm (Ap). Dernest skrev en kollega av Strøm, stortingsrepresentant Sverre Løberg (Ap), et innlegg i Arbeiderbladet (9.5. 1949) som også ble gjengitt i andre Ap-organer.

Motstandsmannen Løberg, som store deler av krigen satt i tyske tukthus og konsentrasjonsleire, stilte spørsmål ved at man fortsatt – etter at det offentlige hadde forlangt Bjørnson undersøkt på ny – fritok ham for soning, basert på den medisinske vurderingen til legen som hadde uttalt seg tidligere. Løberg trakk ikke selv frem sine krigserfaringer, men det er ikke urimelig å tenke at lesere var kjent med dem, og at innlegget hans virket desto sterkere. Hvorfor koblet man ikke inn ny og mer kompetent ekspertise som forsto seg på Bjørnsons tilfelle, undret han.³²

I Erling Bjørnsons landssvikmappe ligger det flere erklæringer av leger som skriver at arrestasjon og fengselsopphold ville kunne medføre den sikre død. To av attestene er signert E. Murstad, fra henholdsvis 11. juni 1947 og 11. april 1949, den siste på fem linjer. Det ligger også ved en annen legeerklæring datert 11. april 1949, av H. G. Dedichen. Hans attest konkluderer med at «Erling Bjørnson ikke er dårligere skikket til å utholde fengselsstraff enn personer i hans alder vanligvis er». Med sine to sider er dette den desidert lengste og grundigste av alle legeerklæringer. Etter en omfattende undersøkelse oppsummerer Dedichen at det etter hans vurdering «ikke [...] foreligger særlige medisinske grunner som gjør at Erling Bjørnson må ansees uskikket for avsoning av sin fengselsstraff». Men Dedichen ble ikke hørt.

Dårlig helse er et tema med variasjoner som går igjen når han selv eller hans advokater prøver å oppnå fordeler for ham. Da Erling Bjørnson omsider døde, vel 91 år gammel, 7. desember 1959, publiserte Folk og Land en innlevende nekrolog av Arne Bergsvik. Den avdøde beskrives som en rakrygget mann som sto ved sine meninger, men var bitter over behandlingen han fikk. Følgende apostrofering kan leses som et uttrykk for NS-miljøets selv- og virkelighetsforståelse: «Kjære Erling, aldri har noen trodd at du var en sviker, aller minst de som dømte deg.» Men det var jo som landssviker han ble dømt etter samfunnets lover.

Også Bergsvik finner vi i landssvikarkivet. 14. juni 1948 dømte Notodden byrett ham til tvangsarbeid i fire år og til inndragning av kr 5000 av hans inntekter som ordfører. Grunnlaget for tiltale og dom var medlemskap i NS og i kamporganisasjonen og verv som propagandaleder i Notodden. Bergsvik arbeidet iherdig for å nazifisere hele byen, og tilegnet seg for egen vinning flyktningers konfiskerte eiendom. I likhet med Bjørnson hevdet Bergsvik at han ikke forsto at det var krig mellom Norge og Tyskland, at han bare handlet i Norges interesser og for øvrig hadde både dårlig helse og dårlig økonomi.³³

32. Sverre Løberg, Hva med Erling Bjørnson?, Arbeiderbladet, 09.05. 1949: 3; Halden Arbeiderblad, 10.05. 1949: 2; Nordlands Framtid, 11.05. 1949: 3.

33. Jfr mappe i landssvikarkivet, «Notodden politikammer, Saker, Anr. 1/45 – Arne Bergsvik, f. 25.04. 1892».

III. AULESTADS ETTERMÆLE

Det er neppe å undres over at Else Bjørnson utelot familiens og Aulestads mørke side da hun som museets bestyrer i 1957 utga den første offisielle boken om stedet, *Aulestad. Karoline og Bjørnstjerne Bjørnsons hjem*. Den viderefører retorikken fra innsamlingsaksjonens argumentasjon. Bokens forord er ved Francis Bull, landets fremste Bjørnson-kjenner. Han karakteriserer grunnen som «hellig» og huset som preget av en særegen, andaktsfull atmosfære fordi alt var så autentisk.³⁴

Prosjektet til den kombinerte konservator og sønnedatter går ut på å forklare og utdype omtalen av dikterens hjem som et «godviljens høvdingsete», plassert på historisk og hellig grunn. Bjørnsons følelser for Aulestad sammenlignes med forholdet hans til fedrelandet, en kjærlighet som bare ble sterkere med årene – tilsynelatende uavhengig av om han bodde der eller ei. Rom-for-rom-beskrivelsen av interiør og gjenstander krydres med historier om beboerne og deres mange gjester, som om de befant seg rett rundt hjørnet. Else Bjørnson fremhever Karolines store innsats for å innrede Aulestad på best mulig måte, og hun presiserer at det offisielle navnet på museet speiler begge betydning for stedet. Essensen i fortellingen hennes kan oppsummeres slik: Bjørnstjerne Bjørnson «sparte seg aldri». «Hver urett, stor eller liten, ute eller hjemme, følte han seg kallet til å tre opp mot», og det var fra Aulestad budskapet utgikk.³⁵

Heller ikke i museumsboken til en av hennes arvtakere en generasjon senere, nevnes den besværlige arven med ett ord. Også konservator Jakob E. Ågotnes' *I Bjørnstjernes hus* (1992) reklamerer for Aulestad som et «godviljens høvdingsete» fremfor noe.³⁶ Pussig nok – tiden og likestillingssamfunnet tatt i betraktning – har forfatteren gjort Karoline til en sjalu hustru. Bjørnson beskrives i tråd med overleveringen som «flott», «mandig» og «omsvermet»: med andre ord som et ekte mannfolk, slik det sømmer seg for en høvding.³⁷ Men auraen har med tiden tross alt bleknet. Grunnen er ikke lenger «hellig», og atmosfæren snarere «hyggelig» og «god» enn religiøs.³⁸ Dette reflekterer nok et skifte både i språkbruken generelt og i Bjørnsons statusfall spesielt. Hverken dikteren eller forfatterskapet hans omfattes med tilnærmet samme oppmerksomhet mot slutten av århundret som da innsamlingsaksjonen foregikk. På Aulestads offisielle nettside inviteres besøkende i det nye århundret til et «europeisk byhjem på landet». Høvdingsetet eksisterer ikke lenger. Så har da også høvdingdiskursen blitt tiltagende utidsmessig.

Parallelt med statusvekkelsen har kunnskapen om Bjørnson-familiens nazisme gått i glemmeboken. Knappt noen har hatt interesse av å holde den vedlike. Den motsetningsfylte arven blir uproblematisk fordi den rett og slett ikke er kjent. Om vi utvider litteratursøket, ser vi at de harmoniserende presentasjonene av Aulestad gjentas så å si reservasjonsløst.

34. Francis Bull, Forord, i Else Bjørnson, *Aulestad. Karoline og Bjørnstjerne Bjørnsons hjem*, Oslo 1957: 7.

35. Else Bjørnson, *Aulestad. Karoline og Bjørnstjerne Bjørnsons hjem*, Oslo 1957: 77, 44.

36. Jakob E. Ågotnes, *I Bjørnstjernes hus*, Oslo 1992: 134, 137.

37. Ågotnes 1992: 14, 152, 154. Perspektivet videreføres i en ny utgave av boken som kom i 2014, om enn språkbruk og vinkling kan sies å ha blitt mer tabloidisert og Bjørnson omtales som «Norges største kjendis», 2014: 107.

38. Ågotnes 1992: 64, 144. Jeg analyserer fremstillingene til Else Bjørnson, Ågotnes og andre representanter for familien og museet nærmere i Bjørnson og Aulestad: «uadskillige» og «uløselige»? Fortellinger om en dikter og hans hjem, *Tidsskriftet Sakprosa*, nr. 1, 2018.

Det er liten prinsipiell forskjell å spore enten omtalen står på trykk i et tidsskrift som ifølge undertittelen tar for seg «vetenskap, kunst och industri», inngår i et kulturhistorisk spesialnummer om norske kunstnerhjem, eller retter seg mot tyske turister på Norges-besøk.³⁹

De samme historiene og navnene går også stort sett igjen, enten man leser Else Bjørnsons bok, deltar på en guidet omvisning i museet eller slår opp i et av de siste bidragene til litteraturen: *Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910). Ingen sak for liten, ingen sak for stor*, utgitt av Maihaugen i anledning «Bjørnsonåret 2010». Feiring av mannen og stedet og forsvar for dem begge motiverer fremstillingene, gjerne understreket med ordet «festlig» og høy frekvens av utropstegn.⁴⁰

Noen egentlig museumsforskning viet til Aulestad finnes ikke. *Jubileumsboken Maihaugen 100 år – evig ung* (2005) hevdes å presentere «den siste forskinga på museet»,⁴¹ nærmere bestemt Maihaugen med underavdelinger. Kapittelet om Aulestad er hovedsakelig basert på Bjørnsons egne brev og gir et blandet inntrykk av hovedpersonen som en heller selvforleket herre med en nedlatende holdning til omegnens bønder, og leseren kan spørre seg om det var meningen. Bruken av utropstegn i omtalen av Bjørnsons «spennende liv og forfatterskap» kan nesten måle seg med dikterens egen. Til avslutning fastslår forfatteren at vi fremdeles kan «høre Karoline og Bjørnstjernes stemmer» i rommene på Aulestad. De er bare ute et øyeblikk, som Anders Sandvig ville sagt det!⁴²

INTIMISERING OG OVERGLATTING

Husets intime og personlige atmosfære, og beboernes tilsynelatende (overjordiske) nærvær, har vært en gjennomgangsmelodi fra innsamlingsaksjonen av, via Else Bjørnson og Francis Bull til jubileumsboken og dagens omvisninger. Mystifiserende presentasjoner av mannen og huset som ett, nærmest som en kropp, der den avdøde dikteren blir å forstå som sjelen, kan oppfattes som en konsekvens av argumentasjonen for at husmuseer gir en privilegert tilgang til den tidligere beboeren. Kroppsmetaforen rommer samtidig slike museers eksistensberettigelse. Harmoniserende tilbøyeligheter kan òg skyldes at omtalene publiseres i forbindelse med jubileumsfeiringer eller sjangermessig gjerne arter seg som en kryssning av reisebrev og hjemme hos-reportasje. Den som inviteres inn i private gemakker, stiller nødig uhøflige – kritiske – spørsmål, og besøkende overtar lett museets perspektiv.

I museumssammenheng er harmoniseringsstrategier og sensur av ubehagelige sider ved merkevaren som skal forvaltes, langt fra sjeldsynt. At den amerikanske landsfaderen George Washington var slaveeier i stor stil og drev Mount Vernon ved hjelp av hundrevis

39. Se henholdsvis Helge Dahl, Aulestad – fra hjem til museum, *Nordisk tidsskrift* nr. 4, 1989 (361–63), Morten Krogstad, Kunstnerhjemmet – speil eller titteskap?, *Fortidsvern*, nr. 3, 2005 (4–8) og Klaus-Jürgen Fiacre, Aulestad. Karoline und Bjørnstjerne Bjørnsons Heim, *Nordland Forum*, Duisburg 2007 (16–17).

40. Bente Forberg, Bak hver manns handling kan du se hans hjem, i *Bjørnstjerne Bjørnson (1832–1910). Ingen sak for liten, ingen sak for stor*, Maihaugen, årbok 2010, Lillehammer 2010: bl.a. 85, 90 (85–92).

41. Ågot Gammersvik og Arnfinn Engen, Foreord, i Arnfinn Engen (red.), *Maihaugen 100 år – evig ung. 1904–2004*, Maihaugen, årbok 2004, Lillehammer 2005: 7.

42. Anders Ole Hauglid, Aulestad – dikterhjem og nasjonaleiendom, i Arnfinn Engen (red.), 2005: 127 (103–27).

av slaver, ble bevisst tilslørt i kampanjen for å bevare plantasjonen på 1800-tallet.⁴³ Selv i dag presenteres Mount Vernon på hjemmesiden først og fremst som en storslagen herregård og «pioneer farm», hvor det riktignok står at «enslaved workers» satte Washingtons jordbruksideer ut i livet. Men omfanget av og realitetene bak slaveholdet averteres forståelig nok ikke (?) – tatt i betraktning at stedet presenteres som et av USAs «most beloved historic sites» og hjemmet til «the Father of Our Country». Hos oss kan Hamsunsenterets virksomhet stå som eksempel på hvor vanskelig det kan være å takle motstridende hensyn.

Bjørnstjerne Bjørnson var selvsagt hverken slaveeier eller nazist, men navnet, hjemmet og forfatterskapet hans ble like fullt brukt i den tyske okkupasjonsmaktens tjeneste, og det av hans nærmeste familie. I den norske litterære kanon er dermed tre av de største knyttet til nazismen: Hamsun ved egen aktivitet, Bjørnson og Jonas Lie gjennom barn og/eller barnebarn, ettersom Lies sønnesønn Jonas Lie var politiminister i Quislings regjering, fører for Norges SS og medansvarlig for aksjonene mot jødene.

Hva hadde skjedd med Aulestad som merkevare, om museet i stedet for å unnvike den mørke fortiden valgte motsatt taktikk, og lyssatte historien om Erling, Aslaug og Bergljot Bjørnsons virke i nazismens tjeneste? Om man som Vest-Agder museet, vinneren av prisen «Årets museum 2016», hadde gått inn for å «sette tabubelagte og vanskelige deler av historien på dagsorden», som ledd i et «tydelig formulert – og utført – samfunnsoppdrag»?⁴⁴ Det ville i hvert fall kunne vekke oppmerksomhet og antagelig mer interesse enn hva en falmet Bjørnstjerne klarer på egen hånd, noe besøkstallene de senere årene vitner om. Da måtte man samtidig være åpen for å konfrontere utbredte forestillinger om litteraturens foredlende kapasitet og dannelsespotensial. Og man måtte gått på tvers av impulsene som ligger til grunn for opprettelsen av personmuseer, grundig analysert av den amerikanske historikeren Patricia West i *Domesticating History* (1999).

West argumenterer for nødvendigheten av å betrakte husmuseer både som historiske produkter og som formidlere av historie, ellers kan vi la oss overvelde av museenes «skapelsesmyter». Slike myter er ikke nøytrale fremstillinger, men formidler grunnleggerens ideologi og selvforståelsen til museenes forvaltere. Ifølge West handler de alltid om politikk og må kontekstualiseres. Denne beskrivelsen passer også på Bjørnsons husmuseum. Det er nettopp en slags skapelsesmyte som formidles i de traderte fortellingene om Aulestad, i innsamlingsmaterialet fra 1922 så vel som museets offisielle (selv)presentasjoner i vår tid. Fortellingene springer ut av det tidlige 1900-tallets dyrking og kanonisering av store menn. Men har ikke tiden nå kommet for å revidere denne fortellingen og ta spranget fra hagiografi til historie?

43. Patricia West, *Domesticating History. The Political Origins of America's House Museums*, Washington 1999: 26–27.

44. Se pressemeldingen for tildelingen, datert 14. september 2016 https://museumsforbundet.no/arkiv/index-page_id=11829.html. Prisen for årets museum er finansiert av Kulturdepartementet og deles ut i regi av Norsk museumsforbund.